

• * • *REVUE NUMISMATIQUE*, VIe série, tome XXVI, 1984, 315 p. și 16 planșe

Prestigioasa revistă de numismatică publicată cu concursul Centrului Național de Cercetări Științifice al Franței, rod al unui harnic colectiv de numismați, cuprinde o serie de studii, care tratează atât descoperirile monetare, cât și caracteristicile, aria de răspândire și atelierile de batere a monedelor, precum și probleme de sigilografie. Lucrarea cuprinde 18 articole precum și o rubrică de recenzii și un indice.

Primul studiu care este semnat de Francois Delamare, Pierre Montmitonnet și Cecile Morrisson, fiind intitulat „O aproximare mecanică a baterii monedelor: aplicații la studiul evoluției formei solidului bizantin în atelierile din Constantinopol, Cartagina și Siracuza” (p. 7–39). Analiza și modelarea datelor mecanice a baterii (deformarea, scurgerea forțată, energia necesară) și a influenței lor asupra geometriei pieselor este aplicată la moneda de aur bizantină din secolele V–XI, permițând interpretarea evoluției formelor (flanuri largi sau din globule, concavitățile), ca soluții destinate adesea — în funcție de schimbările de compoziție a aliajului — să economisească energie și să reducă uzura ștanțelor.

Pentru atelierile din Constantinopol și Siracuza cauza inovațiilor este clară: întărirea aliajelor monetare prin adăugarea unor metale mai puțin nobile. La Cartagina situația nu este cunoscută. În final se prezintă bibliografia, lista planșelor cuprinzând evoluția geometriei monedelor de aur bizantine din secolele V–XII.

Al doilea studiu este semnat de Josette Elayi și este intitulat „Simbolurile puterii militare pe monedele Byblosului” (p. 40–47). Printre orașele feniciene, Byblosul a exprimat într-o manieră particulară puterea sa militară în cadrul monetărilor sale. Simbolurile utilizate și ordinea lor de apariție furnizează informații asupra trimerei giblite, echipamentului soldaților și a armelor lor; corpurile de elită („hopliții”) au fost fără îndoială alcătuite din soldați ai armatei terestre utilizați de asemenea și în lupta navală; corpurile de soldați „à la xavosa” au fost mai puțin importante, cu siguranță. Apariția simbolurilor reproduse din repertoriul militar au confirmat opinii mai vechi asupra monetăriei respective din cel de al treilea sfert al secolului al V-lea î.e.n. Introducerea acestor simboluri, care au trebuit să capete un loc constant în toate registrele iconografice ulterioare a marcat desigur o importantă schimbare internă în orașul în care gibliții erau singurii care foloseau această monedă în circulația locală. Mai știm prin intermediul autorilor antici că Byblosul, foarte slăbit în timpul primei jumătăți a primului mileniu înainte de era nouă, nu avea flotă în 478, dar poseda una în 333 î.e.n. Este deci foarte probabil că orașul și-a dezvoltat armata și și-a constituit (sau reconstituit) o flotă de război în timpul apariției simbolurilor militare pe monede.

³ M. Cărciumaru, M. Bitiri, *Picturi rupestre la Cucuiul pe Someș. Manifestări artistice preistorice?* în *SCIIVA*, 1979, 2, p. 285–292.

⁴ *Vestigiile rupestre din Munții Buzăului*, Buzău, 1980, exp. p. 10, 11, 13, 14, 17, 29, 33 etc.

Un al treilea articol este semnat de Olivier Masson și este intitulat „Cîteva nume de magistrați monetari greci. IV. Nume de monetari la Abdera și Maroneea” (p. 48–60). Se continuă aici studiul, din punct de vedere filologic și onomastic, al numelor de magistrați monetari, care figurează pe monedele grecești din secolul al VI-lea pînă în secolul al IV-lea î.e.n. Sînt prezentate emisiunile Abderei, între 520–350 î.e.n., colonie ioniană pe coasta tracică, care a lăsat un material onomastic abundent, deși epigrafia orașului este destul de săracă. Apoi pe monedele de la Maroneea, între 520–449 î.e.n., din aceeași regiune, ni se furnizează de asemenea nume interesante. Repertoriul onomastic al celor două orașe permite comparații cu acelea ale orașelor ioniene din Asia Mică.

Un al patrulea articol datorat lui E. V. Rtveldaze, cu titlul „Circulația monetară la nordul Oxusului în epoca greco-bactriană” (p. 61–76) prezintă un tezaur inedit constituit din 50 de tetradrahme greco-bactriene (5 Diodot, 43 Euthydeme, 2 Agathocle), găsit în anul 1983 aproape de Bukhara. Se analizează totalitatea descoperirilor de monede greco-bactriene făcute la nord de Oxus, autorul arătînd că Bactriana și Sogdiana au făcut parte din regatul greco-bactrian (mai puțin sub Euthydeme) și că monetăria greco-bactriană a constituit un numerar des folosit.

Al cincilea studiu este semnat de Jean-Baptiste Giard („Moneda colonială a Orangelui: o atribuire discutabilă”). Asemenea monede au pe avers: IMP. DIVI. F (în două linii), capetele goale și alăturate ale lui Octavianus și Agrippa; pe revers au o proră de corabie spre dreapta, un ochi, iar deasupra un medalion. M. Grant a atribuit monedele ce corespund acestei descrieri coloniei Orange, din Narbonne; dar ipoteza sa nu e suficient fondată, nici descoperirile, nici stilul pieselor nu permit fixarea aici a locului de amplasare a atelierului care le-a fabricat. Se poate doar aprecia că ele provin dintr-o colonie romană din sudul Galliei, deci atelierul era în funcțiune înaintea celui din Nîmes (cu marile emisiuni IMP. DIVI. F/COL. NEM). Se pare că ele provin din una din coloniile create în Gallia de către Iulius Caesar sau Octavianus) dar lucrul este imposibil, deoarece trebuie să mai așteptăm ca descoperirile monetare să fie mai numeroase pentru a indica o soluție.

Michel Amandry semnează articolul „Note de numismatică africană” (p. 85–94). Două monetării ale Mauritaniei sînt studiate: 1) Un nou exemplar al seriei de monede „Mazard nesigure nr. XXX” permite confirmarea atribuirii, propusă la sfîrșitul secolului al XIX-lea de L. Demhegt, pentru Arsennaria sau Cartennia (Mauritania Caesarea); 2) Monetăria prefectului Ambatus, atribuită de către M. Grant orașului Zama Regia din Mauritania Proconsulară, este reexaminată acum și se propune un nou atelier în Mauritania Tingitană, poate Bobba.

Georges du Loye studiază „Așii lui Nerva de tip NEPTUNO” (p. 95–103). În iunie 1980 a fost găsit în departamentul Bouche-du-Rhône, aproape de Tarascon, un as al lui Nerva cu reversul NEPTUNO. Acest tip este destul de rar, pînă acum nefiind cunoscute decît șase exemplare în cele 50 de colecții publice importante din lume. Cunoscut și publicat numai în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, Eckhel (care nu le cunoștea decît prin cele două publicații existente, una fiind eronată) l-a declarat foarte suspect. Opinia acestui mare savant a primit aproape un secol și jumătate, pînă ce ultimele reeditări din *RIC* le-a clasat de asemenea ca false, deși autenticitatea lor nu poate fi pusă la îndoială. Locurile de descoperire, ca și etnicul primilor posesori cunoscuți dovedesc, că acest tip se găsește aproape exclusiv în Anglia. Această constatare aduce o contribuție nouă la studiile privind circulația monetară în Marea Britanie, în timpul Imperiului roman timpuriu, deoarece ștanțele nu sînt de fabricație indigenă, ci, în chip sigur de factură romană. Se poate imagina că cea mai mare parte a emisiunii a fost expedită de la Roma către sud-estul Angliei (Colchester?), în timp ce restul — din care face parte și moneda de față — a fost îndreptată către *Provincia*. Ne mai trebuie noi descoperiri pentru a susține această ipoteză.

André Chastagnol semnează articolul „Comemorări decennale și vicennale ale împăraților din timpul Antoninilor și Severilor” (p. 104–124). Pentru epoca Antoninilor sursele literare și epigrafice despre comemorări sînt foarte reduse,

însă monedele, cu o tipologie simplă dar delicat de interpretat (ca în cazul emisiunilor *Vota Hadrianus*) constituie principala sursă de informații. Autorul arată că *dies imperii* urmează în mod regulat după moartea împăratului precedent pînă la Commodus, care fiind deja Augustus împreună cu Marcus Aurelius, utilizează de asemenea data acestei asociații în calculul anilor săi de domnie, de altfel ca și Alexander Severus, care le-a calculat pornind de la asocierea sa la imperiu ca Caesar, dar cu puteri lărgite. Bazată pe monedele celei de a 23-a puteri tribuniciare a lui Antoninus Pius, care comemorează faptele sale, autorul gîndește că jubileele aveau loc la începutul anului al 11-lea sub Antonini, contrar practicii Severilor sau a lui Augustus ori Tiberius. Se observă astfel o evoluție progresivă, care dă o amploare din ce în ce mai mare diverselor festivități, ce însoțesc comemorările decenale sau vicenale, dar accentuînd simbolismul, precizînd ideologia și ținînd să înfățișeze unele din momentele principale ale unei domnii cum ar fi un triumf sau o căsătorie princiară. Să adaugă în sprijinul celor de mai sus textele lui Herodian și Dio Cassius, ilustrate prin unele monede, care descriu foarte precis comemorările: jocuri, felicitări, triumfuri, căsătorii, asocieri la Imperiu — tinzînd să facă din aceste sărbători puternice momente de afirmare imperială și dinastică.

Georges Gantier studiază „Monetăria de argint din Alexandria după reforma lui Dioclețian” (p. 125—144). Autorul încearcă să clasifice pe baza monedelor păstrate în colecțiile publice și în mai multe colecții private monedele de argint produse la Alexandria, după reforma lui Dioclețian. Materialul este împărțit în patru emisiuni, din care prima și a treia au două serii. Catalogul care e prezentat este un corpus al exemplarelor studiate. Numeroasele legături ale ștanțelor permit autorului să stabilească o nouă suită de emisiuni și să dea o vedere de ansamblu asupra baterii acestor monede. Relativ la datare, el expune tezele actualizate în prezent fără a se pronunța într-o manieră definitivă. G. Gantier avansează totuși mai multe argumente pentru o apreciere mai exactă și consideră că un studiu mai lung și profundat al baterii monedelor de bronz argintat din același atelier poate contribui la rezolvarea problemei cronologiei egiptene din ultimii ani ai secolului al III-lea e.n.

Jean Lafaurie semnează studiul „Tezaur de monede de aur din secolul al V-lea, descoperite în 1803 la Combertault (Côte-d'Or)” (p. 145—160). Tezaurul de monede de aur din secolul al V-lea descoperit la 23 august 1803, dispersat apoi și probabil în mare parte topit, rămîne puțin cunoscut. Documentele conservate la Arhivele departamentale din Côte-d'Or și de la Biblioteca municipală din Dijon permit o bună cunoaștere a compoziției și data posibilă a abandonării acestui depozit monetar: sfîrșitul lui 456 sau începutul lui 457, grație unei serii relativ importante de solidi ai lui Avitus. Acest tezaur are o mare importanță pentru cunoașterea circulației monetare din acea perioadă. Cei 15 solidi din tezaurul de la Combertault aduc noi date despre ultimii ani ai domniei lui Valentinian, ca și alte tezaururi abandonate în a treia parte a secolului al V-lea.

Simon Bendall se ocupă de „Sigla pe hyperperul Paleologilor” (p. 161—191). Descoperirea recentă a unuia sau două tezaure de monede de aur ale Paleologilor a sporit puternic numărul de mărci secrete cunoscute. De aceea autorul întocmește aici o primă listă de ansamblu a acestor mărci — în jur de 400 — utilizate pe o perioadă de 70 de ani sau mai mult în atelierele din Constantinopol și Salonic. Acest număr este poate supraestimat și cazurile de încrucișare de ștanțe sînt datorate tehnicii particulare de baterie a monedelor concave. S. Bendall arată totuși schimbările frecvente, pluri-riuale poate, legate de cheltuielile statului.

Marc Bompaire studiază „Identificarea și citirea monedelor din secolul al XIV-lea” (p. 193—207). În acest secol unele desene ale umaniștilor se apropie de stilul monedelor antice, deși un public mai larg are asupra monedelor de epocă o viziune încă destul de sumară; așa stau dovedită rarele descrieri adunate și în acest caz. Cei ce le studiau știau să recunoască diferențele de ateliere sau de emisiuni și pentru care ei întocmeau largi liste utilizînd pentru monede nume care trimiteau numai la un element al tipului respectiv. Administrația regală nu descrie niciodată monedele sale, doar în cazul „Regulamentului din 1315” (a cărui datare este diș-

cutată în anexă) se face acest lucru. Ele au fost recopiate și deformate de-a lungul timpului. O anchetă asupra imitațiilor și a contrafacerilor la Perpignan, în anii 1340—1345, permite să se întrevadă mai direct publicul (mai des schimbătorii și vinzătorii), care „schimbau monedele contrafăcute” pe care nu le cunoștea adesea și nu le putea citi. Nici o analiză detaliată nu ne poate determina să afirmăm cu certitudine cînd a fost o imitație și cînd a fost o contrafacere. Aceasta marchează interesele minore ale negustorilor din Barcelona, Majorca, Toulouse și Montpellier pentru legendele de pe avers.

Claude Cahen se oprește asupra „Circulației monetare în Egiptul Fatimizilor și Ayyubizilor” (p. 208—217). Pe planul secund al regimurilor monetare din Orientul Apropiat, la mijlocul Evului Mediu exista pe piața oficială sau piața liberă și se încearcă să se precizeze caracteristicile exacte ale monedei de billon numite în Egiptul Fatimizilor *waraq* ori *wariq*. Utilizarea de texte, mult timp neglijate, amintește istoria argintului monetar în timpul a două secole ale reginului fatimid și la începutul perioadei ayyubide, autorul crezînd că se poate indica, pe baza lor, faimoasa „reformă” a lui al-Kâmil, pînă aici, se pare, rău interpretată. Circulația monetară este posibil să fi constituit un sistem bine aranjat și încajuns de stabil, explicabil în parte prin integrarea în lumea mediteraneană. Aceasta nu are nimic extraordinar din partea Egiptului, care ocupă locul întii în comerțul mediteranean, chiar dacă acesta, pe atunci, era în mîinile europenilor.

Khaled Ben Romdhane semnează articolul „Catalogul monedelor musulmane din Biblioteca Națională: dinarii hafizi” (p. 218—222). Autorul descrie 29 de dinari și semidinari intrați în colecțiile Cabinetului de medalii precum și apariția catalogului Henri Lavoix. La această descriere autorul stabilește atelierul în care monedele au fost bătute, greutatea și diametrul lor, precum și alte detalii.

Jean-Claude Cheynet studiază „Sigiliul lui Thierry de Barneville, duce de Antiochia” (p. 223—228). Articolul prezintă un sigiliu din Cabinetul de medalii, colecția Seyrig. Gravată în întregime, în greacă, acest sigiliu nu aparține unui duce bizantin din Antiochia, ci unui demnitar al principatului latin, cu o autoritate mult mai modestă. După criteriile iconografice și epigrafice, el este mai apropiat de tradiția normandă a Italiei de Sud decît de tradiția bizantină. Se pare că a fost bătut în prima jumătate a secolului al XII-lea (circa 1115) și aparține lui Thierry, care făcea parte din rîndul notabililor principatului.

R.A. Hazzard și I.D. Brown se ocupă de „Standardul monetăriei ptolemice de argint” (p. 231—239). Autorii prezintă rezultatele analizelor a 76 de monede de argint, efectuate de către diferiți cercetători și în conformitate cu diferite metode chimice și nucleare. Ei pot astfel să examineze autenticitatea unor tetradrahme și remarcă că o ușoară scădere de titlu (aproximativ 10%) nu intervine decît spre anul 135 și scăderea la $\frac{1}{3}$ din titlu se bazează pe reforma Cleopatrei a VII-a din anul 51 e.n.

Ann Johnston semnează articolul intitulat „Statistica monetăriei grecești imperiale: un comentariu” (p. 204—257), în care critică lucrarea lui W. Leschhorn („Monetăria imperială a Asiei Mici și statistica” din PACT, 5, 1981). Factorii care duc la alcătuirea statisticilor asupra dezvoltării cronologice și geografice a monedelor imperiale grecești sînt discutați pe larg (lungimea domniei și alți factori istorici, diferențe regionale, atribuirea speciimenelor). O completă înțelegere a monedelor grecești imperiale, în contextul lor istoric, rămîne departe de a fi realizată și deci aceste statistici trebuie interpretate cu precauție.

T. V. Buttrey propune în articolul „Taxonomia numismatică” (p. 258—268) o nouă metodă — ghid de computerizare în scopul aranjării materialului dispersat în secvențe cronologice.

Volumul de față din *Revue Numismatique* continuă să situeze cercetarea de specialitate franceză pe un loc de frunte în numismatica mondială, contribuțiile sale de o deosebită însemnătate venind să elucideze noi și diverse aspecte ale studiului monedelor.

DUMITRU IONIȚĂ